

Anayasa Çalışma Metinleri 8

Çağdaş Bir Anayasanın Temelleri-II Çoğulculuk

Dr. Levent Gönenc

TEPAV ANAYASA ÇALIŞMA METİNLERİ-8

ÇAĞDAŞ BİR ANAYASANIN TEMELLERİ-2

Çoğulculuk

Dr. Levent Gönenç

TEPAV

2024

İçindekiler

Tanım ve İçerik Sorunu	6
Türk Siyasal Hayatında Çoğulculuk Kavramı	7
1961 Anayasası	8
1971-1973 Değişiklikleri	9
1982 Anayasası	11
Bugün anayasal bir kavram olarak çoğulculuktan ne anlamalıyız?	12
Bireysel Katman	13
Toplumsal Katman	13
Siyasal Katman	16
Kurumsal Katman	17
Sonuç	23

Dr. Levent Gönenc

Prof. Dr. Levent Gönenc yükseköğrenimini Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde tamamlamıştır. “Yüksek Lisans” derecesini 1994 yılında “Anayasa Hukuku’nda Yeni Eğilimler: Milletlerarası Anayasa Hukuku” başlıklı teziyle Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden almış, doktora çalışmalarını Leiden Üniversite’nde gerçekleştirerek “Prospects for Constitutionalism in Post-Communist Countries” başlıklı teziyle “Hukuk Doktoru” unvanına sahip olmuştur. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı’na 2014 yılında “Profesör” olarak atanmıştır. Prof. Dr. Gönenc, 2021 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nden emekli olmuştur. Prof. Dr. Levent Gönenc, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı’nın (TEPAV) Hukuk Çalışmaları Merkezi’nin Direktörü olarak, anayasa hukuku, Türk yargı sistemi ve karşılaştırmalı anayasallaşma hareketleri üzerine çalışmalar gerçekleştirmektedir. Gönenc’in anayasa hukuku ve siyaset bilimi alanında Türkçe ve İngilizce yayınları bulunmaktadır.

ÇAĞDAŞ BİR ANAYASANIN TEMELLERİ-2

ÇOĞULCULUK

Çoğulculuk hem hukuk hem siyaset çevrelerinde, hem de gündelik hayatımızda sık sık duyduğumuz ancak anlamını ve içeriğini çok fazla düşünmediğimiz kavramlardan biridir. Oysa çoğulculuk toplum içerisinde var olmanın ön koşulu, birlikte yaşamının anahtarıdır. Türkçe akademik literatürde de karşımıza çıkan bu kavramla ilgili yapacağımız şu tespit, okuyacağınız Çalışma Metni'nin kaleme alınmasının da sebebidir: Genellikle anayasa hukuku ve siyaset bilimi çalışmalarında çoğulculuk kavramına tek boyutlu bir anlam yüklenir. Şöyle ki, Türkçe'de çoğulculuk dendiği zaman asıl kast edilen ve anlaşılan bizim bu metinde "siyasal çoğulculuk" olarak nitelendireceğimiz boyutu olmuştur. Bu bağlamda, "çoğulculuk" genellikle "demokrasi" kavramı ile birlikte kullanılmış, "çoğulcu demokrasi"nin¹ karşısına "çoğunlukçu demokrasi"² konularak bu iki demokrasi anlayışının içeriği ve unsurları tartışılmıştır. Biz bu çalışmada çoğulculuğu, bu yerleşik bakış açısının aksine, birden çok olguya işaret eden, çok katmanlı bir kavram olarak ele alacağız³. Ardından

Çoğulcu demokrasi

anlayışı, çoğunluğun hakimiyetini kabul ederken, azınlık haklarının da korunması gerektiğini vurgular.

Çoğunlukçu demokrasi

anlayışı, devletin, halkın çoğunluğunun iradesine göre yönetilmesi ve çoğunluğun kararlarının her şeyin üstünde kabul edilmesi gerektiğini savunur.

¹ "Çoğulcu (plüralist) demokrasi anlayışı", toplumun çoğunluk tarafından yönetileceği düşüncesini reddetmez. Ama çoğunluğun yönetimi ile azınlıkta kalanların hakları arasında bir denge kurulması gerektiğini savunur. Çoğulcu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetim hakkı mutlak değildir. Çoğunluğun yönetme hakkı azınlığın temel hakları ile sınırlıdır. Kamunun iyiliği, toplum içinde yapılan özgür tartışma ve pazarlıklar neticesinde ortaya çıkar. Doğru karar, fikirlerin serbest yarışmasıyla alınabilir. Bu nedenle, bir demokraside çoğunluğun iradesini sınırlandırıcı tedbirler ve kurumlara ihtiyaç vardır (Gözler 2011: 641)

² "Çoğunlukçu demokrasi anlayışı", "çoğunluk prensibi (*principe majoritaire*)"ne dayanır. Çoğunluk prensibi şu iki önerme ile özetlenebilir: Devlet, halkın çoğunluğunun iradesine göre yönetilmelidir. Çoğunluğun kararı, her şeyin üstündedir. / Önemli olan çoğunluğun yönetim hakkının ne derecede mutlak bir hak olduğudur. Çoğunlukçu demokrasi anlayışına göre, çoğunluğun yönetme hakkı mutlak; bu hak sınırlandırılmamalıdır. Bu anlayışa göre, çoğunluğun hakları ile azınlığın hakları arasında denge olamaz. Azınlık karşısında çoğunluğun yönetme hakkı sınırsızdır (Gözler 2011: 639).

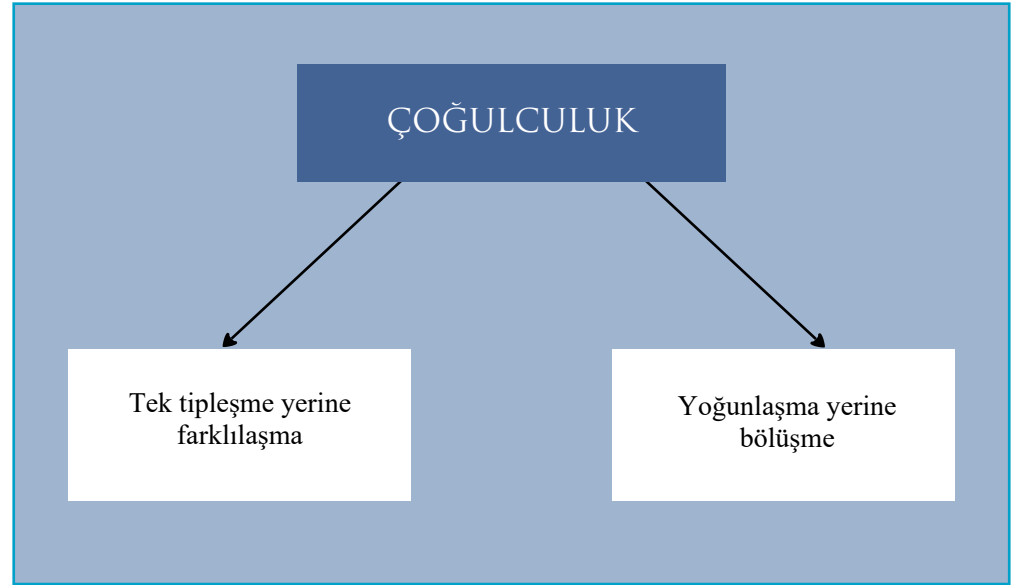
³ Mustafa Erdoğan'ın isabetle altını çizdiği gibi: "...çoğulcu demokrasi" teriminde çoğulculuğun demokrasinin bir niteliği veya vasfı olarak ortaya çıkması, sosyal ve siyasal teoriye âşina olmayanların, "çoğulculuk"un sadece demokrasi çerçevesinde anlamlı bir kavram olduğunu zannetmelerine yol açabilir." (Erdoğan 2019: 1)

çoğulculuğun çağdaş bir anayasanın temeli olarak nasıl işlevsel kılınabileceği üzerine düşüneceğiz.

Tanım ve İçerik Sorunu

"Çoğul" kelime anlamı olarak; birden fazla olmayı, tek olmamayı ifade eder. Bu bağlamda "çoğul" "tekil"in karşıtıdır. Kelime anlamından yola çıkacak olursak çoğulculuk; "tek" ve "tek tip" olmaya karşı çıkıp, "çokluğa" ve "farklılığa" taraftar olmayı anlatır.

Bir adım daha ileri giderek çoğulculuğun, en genel anlamıyla, iki boyutu olduğuna işaret edebiliriz; "tek tipleşme yerine farklılaşma" ve "yoğunlaşma yerine bölüşme". Çoğulculuğun bu iki yüzünün ya da eski söyleyişle veçhesinin, sosyo-politik anlamda, sırasıyla yönetilenler ve yönetenleri ilgilendirdiğini not edip bu konuya ileride dönmek üzere kavramın anlam ve içeriği üzerinde düşünmeye devam edelim.

Şekil 1. Çoğulculuk kavramının içeriği

Türk Siyasal Hayatında Çoğulculuk Kavramı

Türk anayasa tarihi ve ona paralel olarak Türk anayasa hukuku literatürü gözden geçirildiğinde, çoğulculuk kavramının özellikle çok partili siyasal hayata geçiş aşamasında daha sık kullanılmaya başladığı söylenebilir. Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi, özellikle bu erken dönemde çoğulculuk, bizim bu çalışmada siyasal çoğulculuk olarak ayırt edeceğimiz anayasal ilkeye tekabül ediyordu. Buna göre çoğulculuk ile; toplumsal ve siyasal alanda farklı inanç ve düşüncelerin ifade edilmesi, bu inanç ve düşüncelere, diğer inanç ve düşünce sahiplerinin, özellikle siyasal iktidarın saygı göstermesi ve nihayetinde bunların serbestçe örgütlenmesi gibi esaslara dayanan bir düzen anlatılmak isteniyordu.

Türk siyasal hayatında tek partili sistemden çok partili sisteme geçişte çoğulculuğun bu boyutuna vurgu yapılması şaşırtıcı değildi. Özellikle, Cumhuriyetin kurucu kadrolarına ev sahipliği yapan ve tek parti konumundaki **Cumhuriyet Halk Partisi** (CHP), içinden çıkan **Demokrat Parti**'nin (DP) eleştirilerine hedef olurken, her zaman açıkça adı konmasa da, siyasal çoğulculuk kavramı fikrî mücadelenin altyapısını oluşturuyordu. 1946 seçimleriyle birlikte çok partili siyasal hayata geçilmesinin ardından, deyim yerindeyse, "siyasal çoğulculuk silahı" el değiştirdi⁴. **DP** zaman içerisinde otoriterleşip özellikle iktidarının son yıllarında muhalefetin üzerindeki baskıyı arttırırken, muhalefetin, yani **CHP**'nin tutunduğu dallardan biri, geçmişte kendisine karşı kullanılan siyasal çoğulculuk kavramı oldu.

⁴ **Münci Kapanı**'ye göre: "...bundan on iki yıl önce: 'Memlekette hala muhalefetin adı hiyanettir. Hala muhalefet etmek düşman ameline hizmet etmekle beraberdir. Birçok gazeteler var ki tuttıkları yol ve söyledikleri budur.' diye o zaman bazı çevrelerde hâkim olan zihniyetten acı acı şikayet eden bir Adnan Menderes'in bugün aynı sakat zihniyeti kendi muhaliflerine tatbik etmesi ve onları 'Ehlisalip' diye adlandırarak sanki karşısında 'düşman ameline hizmet eden' bir topluluk varmış gibi 'Vatan cephesi' kurmaya kalkması ne kadar hazindir." (Kapani 2014: 164)

Klasik siyasal çoğulculuğun unsurları:

- Toplumsal ve siyasal alanda farklı inanç ve düşüncelerin ifade edilmesine olanak sağlanması.
- Bu farklı inanç ve düşüncelere, özellikle siyasal iktidar tarafından saygı gösterilmesi.
- Farklı inanç ve düşünce sahiplerinin serbestçe örgütlenmesine izin verilmesi.

1946 Seçimleri ve çok partili demokrasiye geçiş

1961 Anayasası konumuz açısından bir dönüm noktası sayılabilir. Çağdaşları ile karşılaştırıldığında oldukça liberal-demokratik bir alt yapıya sahip olan bu anayasa, siyasal çoğulculuk ilkesini, fikrimizce "dört başı mamur" bir şekilde anayasallaştırmaya da, getirdiği yeni düzenlemelerle "çoğulcu demokrasi" kavramının içinin doldurulmasına imkan verdi⁵.

1961 Anayasası

Konumuz açısından 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönem daha yakından incelendiğinde, Anayasa'da benimsenen çoğulculuk anlayışının, toplumsal ve siyasal hayatta önemli değişikliklere yol açtığı görülebilir.

İfade Özgürlüğü

Birincisi, 1961 Anayasası'nın içerdiği ifade özgürlüğüne dair genişletici hükümler, o güne kadar kolaylıkla ifade edilemeyen, hatta ifade edildiğinde ceza konusu olan fikirlerin kamusal alanda nispeten serbestçe tartışılabilmesi için geniş bir alan açtı. Özellikle Sosyalist düşüncenin farklı tonları sayısı gün geçtikçe artan sol içerikli kitap, dergi ve gazeteler sayesinde daha görünür hale geldi⁶. Bu arada, buna tepki olarak,

⁵ **Ergun Özbudun**'a göre: "Şüphesiz, anayasalar, çoğulcu bir toplum yapısını kendiliğinden yaratamazlar. Ancak onun gelişimi kolaylaştırabilir veya engelleyebilirler. 1961 Anayasası, amaçladığı çoğulcu demokratik düzeni gerçekleştirebilmek için, çoğulcu toplum yapısının ve onu oluşturan gönüllü kuruluşların geliştirilme- sine öncelik vermiş, bunu kolaylaştırıcı bir dizi hüküm kabul etmiştir. Bunla- rin başında siyasal partilere ilişkin hükümler yer alır. Siyasal partiler, teknik anlamda devlet yapısı içinde yer almamakla ve kamu tüzel kişiliği taşımamakla beraber sivil toplumla devlet örgütü arasında köprü rolü oynayan ve çağdaş demokrasilerde siyasal kararların alınması sürecinde en çok ağırlık taşıyan kuruluşlardır." (Özbudun 2009: 43).

⁶ Münci Kapani'ye göre: "Bugünkü Anayasaya göre, siyasi, ekonomik ve sosyal alanlardaki bütün fikir ve sistemlerin açıkça tartışılabilmesi, alternatif çözüm yolları üzerinde tahlil, tercih ve tenkit - zor ve şiddet metodlarına başvurmaya teşvik etme dışında- tam bir serbestlikle yapılabilmesi mümkündür. Nitekim bu sayededir ki, 1961'den sonra Türkiye'de fikir hürriyeti şimdiye kadar görülmemiş ve alışılmamış bir genişliğe kavuşmuş ve gene bu sayededir ki

milliyetçi ve muhafazakar eğilimli sağ yayınlarda da bir artış yaşandığına işaret etmemiz yerinde olur.

1961 Anayasası'nın çoğulculuk bağlamında getirdikleri ifade özgürlüğüyle sınırlı kalmadı. Geçmişe göre daha rahat ifade edilebilen farklı, hatta marjinal siyasal düşünceler, 1961 Anayasası'nın örgütlenme özgürlüğüne ilişkin düzenlemeleri sayesinde; siyasal parti, sendika ve dernek şeklinde örgütlenme imkanı buldu.

1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu ilk dönemde (1961-1971) serbestçe örgütlenme imkanı bulan karşıt siyasal güçler arasında gerilim yavaş yavaş tırmanmaya başladı. Karşıt görüşlü gruplar arasındaki çatışmanın zamanla sokağa taşması ve nihayetinde siyasal şiddete dönüşmesi, Silahlı Kuvvetler ve sağ siyasete dahil olan parti ve grupların 1961 Anayasası'na bakışını olumsuz anlamda değiştirdi. Nihayetinde, toplumsal ve siyasal istikrarsızlığa sebep olan tüm bu gelişmelerden büyük ölçüde 1961 Anayasası sorumlu tutuldu.

1971-1973 Değişiklikleri

Bu sıkıntılı süreçte, 12 Mart 1971'de, Silahlı Kuvvetler bir "muhtıra" yayımladı. Aslında bu, adı konmamış, yumuşak bir hükümet darbesiydi. Sonuç olarak, 1961 Anayasası, 1971 ve 1973 yıllarında yapılan değişikliklerle deyim yerindeyse "budandı". Anayasa özellikle temel hak ve özgürlükler açısından kötürüm hale getirildi.

Geriye dönük bir bakışla değerlendirdiğimizde şunu görüyoruz: Özellikle o dönemde ülkeyi kasıp kavuran siyasal şiddetin sorumlusu, Silahlı Kuvvetler ve sağ kesimin iddia ettiği gibi, 1961 Anayasası ve onun getirdiği ifade ve memleketin nerdeyse kangren olmaya yüz tutmuş çözüm bekleyen bütün ekonomik ve sosyal problemleri su üstüne çıkabilmiştir." (Kapani 2014: 40)

**12 Mart 1971
Muhtırası**

örgütlenme özgürlükleri değildi. Çünkü 1971 ve 1973 değişiklikleriyle anayasaya yerleştirilen özgürlükleri sınırlayıcı ve daraltıcı düzenlemelere rağmen, siyasal şiddet son bulmadı, aksine artarak devam etti. Sonuç olarak, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile bir dönem kapandı ve günahıyla sevabıyla 1961 anayasası yürürlükten kalktı.

Örgütlenme Özgürlüğü

İkincisi, 1961 Anayasası toplumsal ve siyasal hayata yaptığı çoğulcu katkılar yanında, siyasal sistem açısından da çoğulcu bir yaklaşım benimsedi. 1961 Anayasası'nın kurumsal mimarisi, siyasal iktidarın yoğunlaşmasını, tek elde toplanmasını ve dolayısıyla muhalefetin hak ve özgürlüklerinin zarar görmesini önleyecek denetleme ve dengeleme mekanizmalarıyla donatılmıştı. Kuvvetler ayrılığının “denge ve denetleme” mekanizmalarıyla desteklendiği bu sistem “güç temerküzü”ne müsaade etmeyen anayasal bariyerler içeriyordu. Etkili bir yargısal denetim (özellikle yeni kurulan Anayasa Mahkemesi) ile birlikte; ikinci meclis (Senato), özerk kurumlar (Üniversite ve TRT gibi) düzenlemelerle siyasal iktidarın bölüştürülmesi ve mutlaklaşmasının engellenmesi amaçlanıyordu⁷. 1961 Anayasası'nın yine özellikle sağ kesimdeki parti ve gruplar tarafından en çok eleştirilen yönlerinden biri de bu çoğulcu kurumsal yapısıydı; bu parti ve gruplar bu düzenlemelerin siyasal iktidarı engellediğini, yavaşlattığını ve nihayetinde etkisiz kıldığını düşünüyorlardı.

1961 Anayasası bağlamında yaptığımız bu kısa değerlendirme bize şunu gösteriyor: bu Anayasa, çoğulculuk kavramının

⁷ Münici Kapani'ye göre: "...Anayasa hukuki teminat müesseselerinin yanı sıra Üniversite ve TRT gibi özerk kuruluşlara yer vermek, siyasi partileri, basın ve sendikaları belirli haklar ve dokunulmazlıklarla donatmak suretiyle plüralist bir toplum düzeni yaratılmıştır. Zamanımızın plüralist toplumlarında adı geçen kuruluşların kamu oyununun oluşmasında ve gelişmesinde birinci derecede rolleri vardır." (Kapani 2014: 45)

1961 Anayasası ile getirilen temel “denge ve denetleme” kurumları:

- Anayasa Mahkemesi
- Senato
- Üniversite
- TRT
- Meslek örgütleri

yukarıda işaret ettiğimiz iki boyutunu da güvence altına alan düzenlemeler içeriyordu; "(toplumsal düzeyde) > tek tipleşme yerine farklılaşma" ve "(siyasal düzeyde) > yoğunlaşma yerine bölüşme".

1961 Anayasası'ndaki çoğulcu hükümler

1961 Anayasası'nda yer alan siyasal partilere ilişkin düzenlemeler çoğulculuk ilkesinin hayata geçirilmesi açısından önemliydi. Bunun yanında Anayasa'daki başka bazı düzenlemeler de çoğulcu bir düzenin kurulmasına katkı sağlayacak nitelikteydi. Örneğin: "...çalışanlara (işçilere ve kamu görevlilerine) sendika kurma hakkının tanınması (m.46), işçilere toplu sözleşme ve grev hakları gibi etkin bir sendikacılığın vazgeçilmez unsurları olan hakların verilmesi (m.47), herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olduğunun belirtilmesi (m.29), kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarının organlarının kendileri tarafından ve kendi üyeleri arasından seçilmesi ve idarenin, seçilmiş organları bir yargı mercii kararına dayanmaksızın geçici veya sürekli olarak görevinden uzaklaştıramaması (m.122)..." (Özbudun, Kitap, 43)

1982 Anayasası

1982 Anayasası'na geçiş yaparken tekrarlayalım: 1971 ve 1973 değişiklikleri 1961 Anayasası'nın çoğulcu karakterini zayıflatacak hükümler içeriyordu. Aslında, anayasa hukuku literatüründe de sıklıkla ifade edildiği gibi, 1971 ve 1973 değişiklikleri 1982 Anayasası'nın "kostümlü provası" niteliğindeydi. Şöyle ki, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonrasında yapılan 1982 Anayasası, 1961-1980 arasında ortaya çıkan siyasal şiddet ve istikrarsızlığın, 1961 Anayasası'nın yürürlükte olduğu dönemde Anayasa'nın özgürlükçü ve

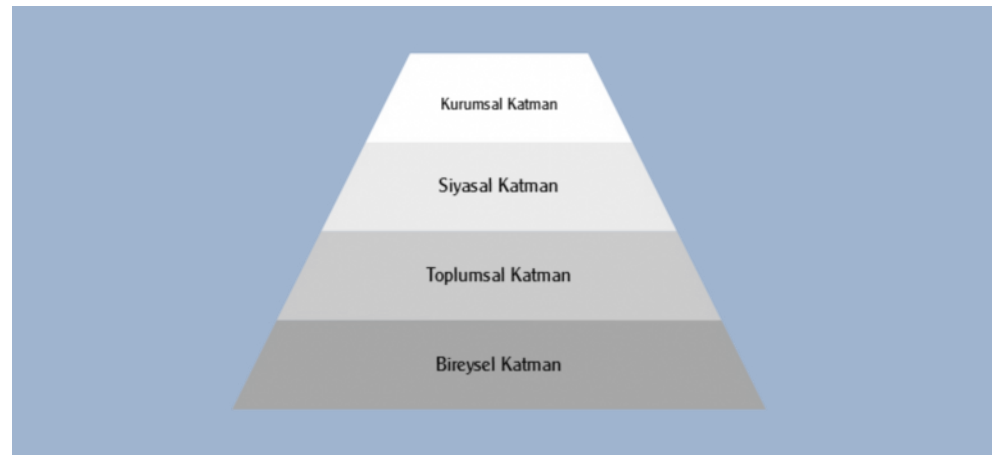
1982 Anayasası, orijinal haliyle, "özgürlük" karşısında "otorite"ye; "çoğulculuk" karşısında "çoğunluğa" ağırlık veren bir anayasaydı.

çoğulcu karakterini eleştirenlerle paralel düşünen bir kadronun eseri idi. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nı kaleme alanlar, "1971-1973 ruhunu" muhafaza etmekle kalmayıp bu sınırlayıcı ve kısıtlayıcı anlayışın anayasanın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmesi gerektiğine inanıyorlardı. Sonuçta, 1983 seçimleri sonrası, "özgürlük-otorite" ve "çoğulculuk-çoğunluk" dengelerinde ikincilere ağırlık veren 1982 Anayasası ile Türkiye demokrasi yolculuğuna devam etti.

Bugün anayasal bir kavram olarak çoğulculuktan ne anlamalıyız?

Çalışmamızın başında ifade ettiğimiz gibi, biz bu metinde çoğulculuğu; "siyasal" sıfatıyla nitelendirilen biçiminden daha geniş, çok katmanlı ve katmanlar arasında organik bağların bulunduğu bir kavram olarak değerlendiriyoruz. Bu bağlamda, çoğulculuğun anlam ve içeriği analiz edilirken de "çoğulcu bir yaklaşım" benimsenmesinin yerinde olacağını düşünüyoruz. Yani çoğulculuğu tanımlarken tek bir "çoğulculuk"tan değil, "çoğulculuklar"dan söz etmeli ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerine kafa yormalıyız.

"Çoğulculuk" mu, "Çoğulculuklar" mı?

Şekil 2. Çoğulculuk kavramının içeriği

Bireysel Katman

İssız bir adada dahi iki insan yan yana gelse biri diğerine benzemez. Yaşam alanları bu adayla sınırlı olsa bile, her biri farklı düşünce ve inançlara sahip olacak ve davranışları da buna göre şekillenecektir. Kaldı ki, günümüzde kimse ıssız bir adada yaşamıyor. Yüzlerce, binlerce, milyonlarca insan farklı yaşam alanlarında, farklı şekillerde bir araya geliyor. Devam edelim:

Bireyler bir arada yaşama gereğinin bir sonucu olarak aralarında çeşitli düzeylerde toplumsal ilişkiler kurarlar. Bir başka ifadeyle, bireyler farklı toplumsal alanlarda farklı "rol"ler üstlenir ve içinde bulundukları farklı yaşam alanlarının kural ve gereklerine uygun olarak birlikte yaşamayı sürdürürler. Örneğin bir aile babası; aynı zamanda bir fabrika işçisi, bir siyasal parti üyesi ve amatör bir futbol takımı oyuncusu olabilir. Böylece aynı kişi farklı toplumsal alanlarda, farklı kimlik, düşünce ve davranışlarla karşımıza çıkabilir. Bu farklı roller her zaman uyum içerisinde olmayabilir. Buna rağmen, bireyin toplum içerisinde var olabilmesi için; örneğin baba, işçi, parti üyesi ve amatör futbolcu kimlikleri (çatışmalar bile) bireyin yaşam pratiğine dahil olurlar.

Toplumsal Katman

Bireysel bağlamda gözlemlenen bu çoğulluk, toplumsal bağlamda çok daha karmaşık bir hâl alır. Bireysel anlamda, çoğul yaşam alanlarına sahip olan bireyler, toplumsal anlamda bir araya geldiklerinde ve birbirleriyle ilişki kurduklarında da, her birinin diğerinden farklı olduğu görülür. Bireyler zaman zaman birlikte hareket etseler de, her biri en azından bir noktada diğerinden ayrılır. Örneğin A, B, C ve diğerleri; fabrikada üretim yaparken, parti kongresinde veya amatör

küme futbol maçında "tek yürek", "tek yumruk" gibi hareket edebilirler yine de her biri kendine ait duygu, düşünce ve inançlarını muhafaza eder. Günlük yaşamımızda, hemen her alanda tanık olduğumuz bu tablo, insan doğasının bir sonucudur.

Buraya kadar gördük ki, insan hem bireysel yaşamında, hem toplumsal yaşamında çoğul pratiklerle çevrelenmiştir. Doğal ve normal olan bu olmakla birlikte şu noktanın da altını çizmemiz gerekir: Bu söylediklerimiz esas olarak liberal-demokratik rejimlerin yürürlükte olduğu toplumlar için geçerlidir. Demokratik olmayan, yani "otoriter" veya "totaliter" rejimlerde, yukarıda değindiğimiz her iki düzeyde de çoğulculuğa şüpheyle yaklaşılır, hatta izin verilmez. Tek tipleşme veya tek tip insan yaratma ideali bu rejimlerin tanımlayıcı unsurlarındandır.

Şimdi bir adım daha ileri gidelim: Farklı duyguları, düşünceleri, inançları; kısaca farklı yaşam tarzları olan bireyler nasıl bir arada yaşar? İnsanlık tarihi bize göstermiştir ki, farklılıklara tahammül etmek, giderek onları kabullenmek, insan toplulukları için kolay olmamıştır. Özellikle bir ideal, ideoloji veya çıkar etrafında bir araya gelenler, gücü ele geçirdiklerinde ya da çoğunluk olarak iktidara geldiklerinde, kendileri gibi veya kendilerinden olmayanları dışlama, yok sayma, hatta yok etme eğiliminde olmuşlardır. İşte bu noktada bir başka çalışmamızda ayrıntılı olarak üzerinde durduğumuz "insan onuru" kavramı öne çıkar⁸. Bu kavram, anayasal anlamıyla, her bir bireyin doğuştan onura sahip olduğuna ve bu onurdan kaynaklanan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi gerektiğine vurgu yapar. Bu açıdan bakıldığında, insan onuru her bir bireyin biricikliğini, farklılığını ve kendine ait bir yaşam alanına sahip olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Belki çok basitleştirerek ifade edecek olursak şöyle diyebiliriz: İnsan onurundan kaynaklanan en

İnsan onuru kavramına göre:

- Her bir birey doğuştan onura sahiptir.
- Bu onurdan kaynaklanan hak ve özgürlüklere saygı gösterilmelidir.
- İnsan onuru, her bir bireyin biricikliğini, farklılığını ve kendine ait bir yaşam alanına sahip olduğunu kabul etmeyi gerektirir.

⁸ Bu konuda bkz. (Gönenç, Keleş 2023)

önemli hak "farklı olma hakkı"dır. Siyasal iktidar kendisi bu hakka dokunamayacağı gibi, başka birey ve gruplar tarafından bu hakka yönelen tehdit ve saldırıları da önlemek ve bertaraf etmekle yükümlüdür.

Öyleyse şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Farklı olma hakkının anayasal olarak güvence altına alınması, birlikte yaşamanın sigortasıdır⁹. Bunun anayasal sonucu ise şudur: Bir insan topluluğunda farklı olana "hoşgörü" göstermek "ahlaki bir erdem" sayılabilir ancak farklı olanın yaşam alanına saygı göstermek, hem diğer bireyler hem de siyasal iktidar açısından "anayasal bir yükümlülüktür".

Bireyi tek başına, soyut bir varlık olarak değil, "toplum içinde birey"i dikkate alan bu anlayış, çoğulculuğun anlam katmanlarından birini oluşturur. İşte bu katmana, onu aşağıda üzerinde duracağımız katmanlardan ayırt etmek üzere, "toplumsal çoğulculuk" ismini verebiliriz.

Bu açıdan bakıldığında, birlikte yaşamanın en önemli anayasal araçlarından birinin, farklı olma hakkının tanınması ve güvence altına alınması olduğu söylenebilir. Daha da önemlisi bu düzeyde yapılacak çoğulcu düzenlemeler, "laiklik" gibi klasik anayasa hukukunun vazgeçilmez ilkelerinin de pekiştirilmesine hizmet edecektir.

Nihayet, toplumsal çoğulculuk ile postmodernizm arasında da bir ilişki kurmak mümkündür. **Gregor McLennan**'ın işaret ettiği gibi: "Geç modernite / postmodernite, liberal burjuva-demokratik toplumlarda yalnızca teoride değil, günlük hayatta da çoğulculukla karakterize edilir." (McLennan 1995: 78) Gerçekten savaşlar, iklim krizi ve tüm bunların neticesinde

⁹ **Mustafa Erdoğan** bu noktayı şöyle vurgular: "Kaldı ki, demokratik bir rejimde çoğulculuk bir lüks veya "katla- nılması gereken" bir araz da değildir. Aksine, demokrasinin bir temeli de ahlaki çoğulculuğun meşru sayılmasıdır. Demokrasi, aynı zamanda, farklı "iyi" anlayışlarını ve farklı hayat tarzlarını barış içinde bir arada yaşatan ve bunlardan kaynaklanan talepleri siyasal süreçle bütünleştiren bir sistemdir." (Erdoğan 2015: 315)

ortaya çıkan göçler nedeniyle ulus-devletlerin insan unsuru gittikçe daha karmaşık hale gelmektedir.

Bu alanda ortaya çıkan sorunların çözümünde ve sürdürülebilir bir toplumsal dengenin tesisinde çoğulculuk kavramı sağlıklı bir tartışma zemini oluşturulmasına katkıda bulunabilir.

Siyasal Katman

Toplumsal çoğulculuğun bulunduğu katmandan bir üsttekinе çıktığımızda, karşımıza "siyasal çoğulculuk" çıkar. Aslında çoğulculuğun bu boyutu, daha önce değindiğimiz gibi kamuoyunda ve literatürde en iyi bilinen boyutudur.

Yukarıda kurduğumuz mantık zincirini sürdüreceğ olursak bu katmana ilişkin şu tespitle devam edebiliriz: Farklı olma hakkının tanınması toplum içinde birlikte yaşamak için gereken altyapıyı sağlar ancak farklı olma hakkı tanınan birey ve grupların seslerini duyurabilmeleri için daha fazlası gerekir. İşte siyasal çoğulculuk bu meseleyle ilgilidir.

Siyasal çoğulculuğun içeriğini açıklayabilmek için üzerinde durmamız gereken kilit kavram "örgütlenme"dir¹⁰. Buna göre, farklı düşünce ve inançlara sahip olan birey ve gruplar kamusal alanda kendilerini ifade edebilmeli, belli amaçlar için bir araya gelebilmeli ve bu amaçlar için mücadele edebilmelidir. Daha da önemlisi, bu "bir araya geliş" gününbirlik bir birlikteliğin ötesinde bir süreklilik arz etmelidir. İşte saydığımız tüm bu gereklilikler siyasal çoğulculuk sayesinde yerine getirilebilir.

Örgütlenme: Bireylerin ve grupların ortak amaçlar etrafında bir araya gelmesi. Bu amaçlar; sosyal, siyasal veya ekonomik hedeflere dair olabilir. Örneğin, sivil toplum kuruluşları insan hakları savunmak için örgütlenirken, işçiler menfaatlerini korumak amacıyla bir sendikanın çatısı altında bir araya gelebilir. Siyasal partiler ise belirli ideolojiler ekseninde örgütlenerek iktidara gelebilmek için seçimlerde yarışır.

¹⁰ "Çoğulcu demokrasi, tüm toplum kesimlerine, örgütlenme ve siyasal iktidarı etkileme veya siyasal iktidara ulaşma için yasal mücadele yolunu açık tutan demokrasidir. Çoğulcu demokraside halk seyirci değil oyuncudur. Çoğulcu demokrasi, halkın belirli aralıklarla sandık başına giderek belirlendiği bir seçkinler yönetimi değildir." (Kışlalı 1995)

Ortaya koyduğumuz bu çerçevenin hayata geçirilmesi, her şeyden önce anayasada ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin eksiksiz tanınması ve güvence altına alınması ile mümkün olabilir. Kuşkusuz, ifade ve örgütlenme özgürlüğü bir üst başlıktır, bunun altında; medya özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı, dernek ve siyasal parti kurma hakkı gibi hak ve özgürlüklerin de çoğulculuğun gereklerine uygun olarak anayasada yer alması gerekir.

Kurumsal Katman

Dikkat edilirse, çoğulculuk kavramının yukarıda incelediğimiz iki katmanı birbiriyle bağlantılı ve uyumludur: Toplumsal alanda yaşama imkanı bulan farklılık ve çeşitlilikler (toplumsal çoğulculuk), siyasal alanda kamusal kararları oluşturma veya etkileme kapasitesine dönüşür (siyasal çoğulculuk) ancak bu kararların alınabilmesi ve uygulanabilmesi için bir üst kata çıkmak, yani toplumsal gücü kurumsal olarak kullanılabilir hale getirmek gerekir. Bir başka anlatımla; birey ve grupların farklı olma hakkının tanınması (toplumsal çoğulculuk) ve bu birey ve grupların örgütlenme imkanına sahip olması (siyasal çoğulculuk) toplum içinde birlikte yaşamak için gereken altyapıyı kurabilir ancak toplumsal yaşamın sürdürülmesi için gereken kamusal kararların nasıl alınıp uygulanacağı sorununu, yani "yönetim" sorununu çözmez. İşte, dördüncü katmana çıktığımızda, çoğulcu bir toplumun kendini yönetme kabiliyet ve kapasitesi ile ilgili meseleler bizi karşılar. Öyleyse bu katmanla ilgili sormamız gereken temel soru şudur: Toplumsal ve siyasal çoğulculuğa uygun, bu sosyo-politik yapıyı en iyi yansıtacak kurumsal yapı hangisidir?

Bu soru bizi kaçınılmaz olarak, ülkemizde de uzun süredir devam eden, "hükümet sistemi" tartışmalarına götürür.

Hükümet sistemi tercihi (yani başkanlık sistemi, parlamenter sistem ya da bu iki sistem arasındaki karma modellerden hangisinin daha "etkin" ve "istikrarlı" bir anayasal mimariye imkan vereceği meselesi), pekişmiş veya pekişmekte olan pek çok liberal-demokratik rejimde de anayasal gündemi işgal eden konuların başında gelir. Şimdi, bu tartışmaların ışığında, hangi "hükümet sistemi"nin çoğulcu bir toplumun ihtiyaçlarına en iyi şekilde cevap vereceği konusu üzerinde duralım.

Başkanlık Sistemi, Yarı-Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem

Öncelikle, kavramsal çerçeveye dair bir not düşelim: Bu çalışmada, ele aldığımız konunun içeriğine uygun olarak, hükümet sistemlerini, klasik literatürde olduğu gibi "başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ve parlamenter sistem" üçlemesinden farklı olarak¹¹; "tek başlı" ve "çift başlı" yürütme sistemleri olarak tasnif etmenin daha uygun olacağını düşünüyoruz. Buna göre, literatürde bir kısım yazar, hükümet Sistemlerini incelerken ölçüt olarak yürütme organının yapısını göz önüne almakta ve deyim yerindeyse yürütme koltuğunda kimin veya kimlerin oturduğuna bakarak; başkanlık sistemini "tek başlı", parlamenter sistem ve yarı başkanlık sistemini ise "çift başlı" yürütme sistemleri olarak nitelendirmektedir¹².

Tek Başlı Yürütme, İki Başlı Yürütme

Tek başlı yürütmede, esas yürütme yetkilerini, Devlet Başkanı ve Hükümet Başkanı sıfatlarına birlikte sahip olan başkan tek başına kullanır (Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi). Başkanın parlamentoya karşı siyasal sorumluluğu yoktur; yani parlamenter sistemde olduğu gibi, gensoru, güvenoyu, vb. mekanizmalarla, parlamento çoğunluğunun başkanı anayasal görev süresi sona ermeden koltuğundan indirmesi mümkün değildir. Parlamenter sistem (örneğin İngiltere veya Almanya) ve yarı başkanlık sisteminde (örneğin Fransa) ise Devlet Başkanlığı ve Hükümet Başkanlığı ayrı ellerde bulunmakta ve yürütme yetkisi bu ikisi tarafından birlikte kullanılmaktadır.

¹¹ Bu üçlü ayırım ve değerlendirmesi için bkz. (Gönenç 2015)

¹² "İki başlı yürütme" kavramı için bkz. (Anckar 2022). Bu kavramın Türkçe literatür bağlamında değerlendirmesi için bkz. (Uluşahin 2003).

Yukarıda tanımladığımız çok katmanlı çoğulculuk kavramına en uygun hükümet sisteminin hangisi olduğunu araştırırken anayasa hukuku ve siyaset bilimi literatüründe başkanlık sistemine getirilen eleştirilerin üzerinde durmak faydalı olabilir. Buna göre, **Juan Linz**'in bu konuda artık klasikleşmiş olan çalışmasında açıkladığı gibi, başkanlık sisteminin en olumsuz yönlerinden biri bu sistemin “kazanan hepsini alır” (*winner takes all*) mantığı üzerine kurulmuş olmasıdır. **Linz**'in bu konudaki değerlendirmeleri uzun bir alıntıyla aktarılmayı hak ediyor:

Başkanlık sistemi kaçınılmaz olarak sorunludur, çünkü kazananın her şeyi alması kuralına dayanır. Bu düzenleme demokratik siyaseti -bütün çatışma potansiyeliyle birlikte- bir sıfır toplamlı oyuna dönüştürme eğilimindedir. Parlamenter seçimler tek bir partinin mutlak bir çoğunluğuyla sonuçlanabilmekle birlikte, genellikle birden çok partinin temsil edilmesine olanak tanır. İktidarın paylaşılması ve koalisyonların oluşturulması oldukça yaygındır ve dolayısıyla görev başındakiler en küçük partilerin taleplerine ve çıkarlarına bile kulak verirler. Bu partiler de iktidarı paylaşma ve dolayısıyla genel olarak sistemde bir pay sahibi olma beklentilerini korurlar. Buna karşılık, küçük bir farkla birinci olarak seçilmiş olsa da bir başkanın bağımsız bir yetkiye ve halk desteğine sahip olduğuna inanması, muhtemelen ona bir iktidar ve misyon duygusu verecektir. Konumu ve rolü hakkında bu tür varsayımlara sahip olan bir başkan, politikalarına karşı kaçınılmaz olarak gelecek muhalefeti -ulusun sesi ya da halkın koruyucusu değil, sadece geçici bir koalisyonun sözcüsü olduğunun bilincinde olan- bir başbakana kıyasla, çok daha can sıkıcı ve moral bozucu olarak görecektir (Linz, 2015: 16).

Winners take all
(Kazanan hepsini alır)

Bu alıntıdan anlaşılacağı üzere, tek başlı bir yürütme yapısı, toplumsal ve siyasal anlamda var olan farklılıkları yansıtmakta yetersiz kalabilir. Bir başka ifadeyle, başkanlık sistemindeki yürütmenin "monist" karakteri, toplumsal ve siyasal katmanlarda ortaya çıkan çoğulculukla uyumlu bir anayasal mimari oluşturulmasına müsaade etmeyebilir. Bu durumda,

Zero sum game (Sıfır toplamli oyun)

aşağıdan yukarıya birbiriyle uyumlu bir şekilde pekişerek gelen çoğulcu yapı yönetim katında sekteye uğrar. Bu argümanı geliştirmek için **Linz**'i okumaya devam edelim:

Sıfır toplamli başkanlık seçimlerinin yarattığı tehlike, başkanın görev süresinin sabit olmasının getirdiği katılıkla daha da büyür. Başkanın görev süresinin tamamı boyunca kazananlar ve kaybedenler kesin bir şekilde tanımlanmış olarak kalır. İttifakların değişmesi, ulusal birlik ya da geniş tabanlı acil durum koalisyonları yoluyla hükümetlerin destek tabanlarını genişletmesi, önemli olaylara yanıt olarak yeni seçimler yapılması vb. gibi çözümler olanaksızdır. Seçimi kaybedenler, yürütme gücüne ve patronaja hiçbir erişimleri olmaksızın en az dört ya da beş yıl beklemek zorundadır. Başkanlık rejimlerindeki bu sıfır toplamli oyun, başkanlık seçimlerinin önemini artırır ve buna bağlı gerilimi ve kutuplaşmayı da kaçınılmaz olarak daha da büyütür (Linz, 2015: 16-17).

Kuşkusuz **Linz**'in bu eleştirilerlerine karşı; parlamenter sistemde de, disiplinli bir parti çoğunluğuna dayanan bir başbakanın yeri geldiğinde başkanlık sistemindeki bir başkandan çok daha güçlü olabileceği ve parlamenter sistemde de sıfır toplamli oyun benzeri bir durumun ortaya çıkabileceği söylenebilir¹³. Bu esas olarak doğru olmakla birlikte, sıfır toplamli oyun ihtimali, başkanlık sisteminde, parlamenter sisteme göre çok daha fazladır.

Başkanlık sisteminin sadece “sıfır toplamli oyun” (*zero sum game*) olma niteliği değil, bu sistemde doğrudan halk tarafından seçilen başkanın siyaset tarzı da çoğulculuk ilkesiyle uyumsuzluk gösterebilir. Tekrar **Linz**'e dönelim:

Bir başkan ile seçmenler arasındaki dolaysız ilişkinin belki de en önemli sonuçları, başkanın kendisini halkın tamamının tek seçilmiş temsilcisi olarak hissetmesi ve bunun sonucunda kendisini destekleyenleri bir bütün olarak "halk"la birleştirme eğiliminde olması riskidir. Başkanın otoritesinde örtük olarak var olan plebisiter bileşen, muhtemelen onun için karşılaştığı engelleri ve

¹³ Bu konuda bkz. (Mainwaring ve Shugart 1997)

muhalefeti özellikle sinir bozucu hale getirecektir. Bu ruh haliyle kendi politikalarını halkın iradesinin yansımaları, muhaliflerinin politikalarını ise küçük bir kesimin çıkarlarının bencilce dayatılması olarak tanımlamaya yönelebilir. Liderin kendisini bu şekilde halkla özdeşleştirmesi bir tür popülizm yaratabilir ve bu da bir güç kaynağı haline gelebilir. Ancak bu aynı zamanda bir çoğunluğun -hatta sadece oy çokluğunun- kendi gündemini yürürlüğe koymak için demokratik bir hak olarak iddia edebileceği yönetim yetkisinin sınırlarını tanımayı reddetmeyi beraberinde getirebilir. Muhalefete karşı umursamazlık, saygısızlık ve hatta açıkça busumet sergilemek gibi ürkütücü bir olasılık da ihmal edilemez (Linz, 2015: 22).¹⁴

Bu alıntıların bize açıkça gösterdiği gibi, başkanlık sistemi bizim tanımladığımız anlamda çoğulcuğu zayıflatan bir niteliğe sahiptir. Tekrarlamak gerekirse, kazananın her şeyi aldığı bir sistemde siyasal iktidar dışında kalan farklı birey ve grupların seslerini duyurabilmeleri ve kamusal kararlara etki edebilmeleri fevkalade güçleşir, hatta imkansız hale gelebilir. Nihayet bu çalışmanın başından itibaren kurduğumuz mantık zincirini tamamlayacak olursak şunu söyleyebiliriz: Toplumsal ve siyasal düzeyde çoğulculuğun tesis edildiğini varsaydığımızda, bunun doğal sonucu, kurumsal düzeyde de çoğulcuğa imkan veren ve alttaki diğer iki katmanda var olan çoğulcu yapıyı yansıtmaya elverişli bir hükümet sistemi, yani parlamenter ya da yarı-başkanlık sisteminin tercih edilmesi uygun olur.

Sonuç olarak ana hatlarını ortaya koyduğumuz böyle çoğulcu bir anayasal mimari, kamusal kararların alınmasında tek bir

¹⁴ Bir başka siyaset bilimci, **Guillermo O'Donnell**, literature kazandırdığı "delegasyoncu demokrasi" (*delegative democracy*) kavramıyla **Linz**'in bu konudaki tespitlerini bir adım daha ileri götürür: "Başkan, milletin tecessüm etmiş hali ve onun çıkarlarının başlıca koruyucusu ve tanımlayıcı olarak kabul edilir... Bu görüşe göre başka kurumlar -mesela mahkemeler ve yasama organı- can sıkıcı şeylerdir... Bu kurumlara hesap verilirlik, kullanması için başkana vekaleten verilmiş sınırsız otoritenin önündeki engellerden ibaret gibi görülür... Delegasyoncu demokrasilerde adaylar, çıplak, kurumsallaşmamış iktidar ilişkileri dışında hemen hemen hiçbir sınırlamaya tabi olmadan hüküm sürme şansı için yarışır. Seçimden sonra da, seçmenlerden/ delegelerden, başkanın yaptıklarının pasif ama alkışlayıcı seyircileri olmaları beklenir..." (O'Donnell, 1994)

kişinin iradesini değil “ortak aklı”, iktidar yoğunlaşmasını değil “iktidar paylaşımını”¹⁵ öne çıkaracaktır.

Bu bölümü, daha sonra bu konuda yapılabilecek çalışmalar için bir not düşerek tamamlayalım. Türkiye’de hükümet sistemi tartışmalarına dair geniş bir literatür bulunmaktadır. Özellikle başkanlık sistemi ve parlamenter sistem hakkında yapılan çalışmalar oldukça kapsamlıdır. Bununla birlikte, yarı-başkanlık sistemine ilişkin külliyatın daha sınırlı olduğu söylenebilir. Türkiye’de hükümet sistemi çalışmalarına önemli katkıları olan **Ergun Özbudun**, süregiden tartışmaların esas olarak, "Türk tipi" bir başkanlık sistemi ile, cumhurbaşkanının yetkilerinin sembolik düzeye indirildiği normal bir parlamenter sistem arasında yapılacak bir tercihe indirgendiğini belirtmekte ve "...daha sonraki aşamalarda muhtemelen gündeme getirilebilecek olan yarı-başkanlık..." sisteminin de incelenmesi gerektiğine işaret etmektedir (Özbudun 2015: 71).

Bu bağlamda, yarı-başkanlık sistemi üzerine düşünürken, özellikle ilgimizi yoğunlaştırmamız gereken mesele, sistemin doğası gereği ortaya çıkabilecek krizlerin nasıl çözüleceği meselesidir. Kısaca açıklayalım: Yarı-başkanlık sistemlerinde, doğrudan halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı ile parlamento çoğunluğuna dayanan başbakan, aynı partiye mensup oldukları takdirde sistem sorunsuz işlemekte ancak aksi söz konusu olduğunda, yani cumhurbaşkanı ve başbakan (dolayısıyla başbakanın içinden çıktığı parlamento çoğunluğu) ayrı dünya görüşlerine sahip olduğu takdirde, sistemde krizler yaşanabilmektedir. Bu durumda yürütmenin iki kanadı arasında bir “birlikte yaşama” (*cohabitation*) problemi ortaya çıkmaktadır. Herhalde, yarı- başkanlık sistemi üzerine çalışanların araştırma ajandasında ilk yer alacak madde bu

Birlikte yaşama
(Cohabitation)

¹⁵ Günümüzde dünyada, farklı toplum kesimlerinin seslerini duyurabilmeleri ve iktidarda pay sahibi olabilmeleri için yeni ve farklı mekanizmaların tartışmaya açıldığı bilinmektedir. Bu bağlamda, merkezi yönetimde kendine yer bulamayan siyasal güçlerin yerel yönetimlerde kendilerini var etmeleri çoğulculuğa katkıda bulunabilecek bir seçenek olarak düşünülebilir.

olmalıdır. Bunun yanında yarı-başkanlık sisteminde cumhurbaşkanı, başbakan ve parlamentonun yetkilerinin dengeli bir şekilde bölüştürülmesi ve yetki haritasının anayasada açıkça belirlenmesi de büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Çoğulculuk kavramını ele aldığımız bu çalışma metnini, söz konusu bu kavramı anayasal bir ilke olarak nasıl işlevsel hale getirilebileceğini tartışarak tamamlayalım. Bu şekilde Çalışma Metni'nde ortaya koyduğumuz temel argümanları da özetlemiş olacağız:

*§ Çoğulculuk günümüzde **çok katmanlı** bir anlam içeriğine sahiptir.*

*§ Çoğulculuk, **aşağıdan yukarıya, bireyden topluma**; yaşam katmanlarının her birinde gözlemlenebilen bir olgudur.*

*§ Çoğulculuk bir temel ilke olarak anayasaya dahil edildiğinde bu çalışmada incelediğimiz katmanların her biri için anayasal kurum ve kurallar tasarlanmalı ve bunların birbirleriyle **uyumlu** olması gerektiği unutulmamalıdır¹⁶.*

¹⁶ **Harry Eckstein**'in "İstikrarlı Demokrasi Teorisi" isimli çalışmasında savunduğu "Uyum Teorisi" bu çalışmada ortaya koyduğumuz "çok katmanlı çoğulculuk" kavramına da uygulanabilir. **Eckstein**, demokrasinin sadece siyasal iktidar alanıyla sınırlı olmadığını, toplumun diğer kurumlarında da uygulanması gerektiğini ve bu kurumların yapılarının demokratik olması gerektiğini vurgular. Yazara göre, demokratik bir ülkede, insanların günlük yaşamlarını geçirdiği aile, okul, ordu, sendikalar, dernekler, dini kuruluşlar, siyasal partiler, ekonomik işletmeler ve sivil toplum örgütlerinin yapısının da demokratik olması gerekir. Aksi takdirde uzun vadeli ve istikrarlı bir demokratik yönetimden söz etmek mümkün olmaz. Sonuç

§ Çoğulculuğun her bir katmanı çeşitli **alt-anayasal ilkelerle** pekiştirilebilir:

- **Toplumsal Çoğulculuk**
  - **Farklı Olma Hakkı, İnsan Onuru.**
- **Siyasal Çoğulculuk**
  - **Serbest İfade ve Serbest Örgütlenme.**
- **Kurumsal Çoğulculuk**
  - **Ortak Akıl, İktidar Paylaşımı.**

*****

---

olarak bu yaklaşıma göre, demokratik siyasal yapının istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi için toplumun diğer kurumsal yapılarıyla da uyumlu olması şarttır. (Eckstein 1980; 1992)

KAYNAKÇA

- Akaş Cem . 2015. *Kritik Kavşak. Parlamenter Sistem, Başkanlı Sistemi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Anckar, Carsten. 2022. *Presidents, Monarchs, and Prime Ministers*. Switzerland: Springer Nature.
- Erdoğan, Mustafa. 2015. *Anayasal Demokrasi*. 12. Baskı. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Erdoğan, Mustafa. 2019. “Çoğulculuk, Çoğunlukçuluk ve Demokrasi.” *Sosyalbilimler.org*. 1.
- Gönenç Levent. 2015. “Türkiye’de Başkanlık Sistemi Tartışmaları” *Birikim* (313):60–75.
- Gözler, Kemal. 2011. *Anayasa Hukukunun Genel Teorisi*. Cilt. 1. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kapani, Müci. 2014. *Kamu Hukuku Yazıları*. Ankara: Türk Hukuk Kurumu.
- Kışlalı Ahmet Taner. 1995. *Siyasal Sistemler - Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Linz, Juan J. 2015. “Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri.” ss. 11–30. *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi* içinde. Cem Akaş ed. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Mainwaring, Scott ve Matthew S. Shugart. 1997. “Juan Linz, Presidentialism, and Democracy: A Critical Appraisal.” *Comparative Politics* 29(4):449–1.
- McLennan, Gregor. 1995. *Pluralism*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Nur Uluşahin. 2003. “Demokratik Siyasal Rejimlerin Sınıflandırılmasında Farklı Bir Yaklaşım: “Yarı-Başkanlık”tan “İki Başlı Yürütme Yapılanması”na”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52(2):199-233.
- O'Donnell, Guillermo. 1994. “Delegative Democracy.” *Journal of Democracy* 5(1):55–69.
- Özbudun, Ergun. 2009. *Türk Anayasa Hukuku*. 10. Baskı. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Özbudun, Ergun. 2015. “Başkanlık Sisteminin Olası Tehlikeleri.” Ss. 61–76. *Kritik Kavşak: Parlamenter Sistem, Başkanlık Sistemi* içinde. Cem Akaş ed. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tanör, Büent. 1991. *İki Anayasa*. İstanbul: BETA.
- Uygun, Oktay. 2020. *Devlet Teorisi*. İstanbul: BETA.

*****

Çoğulculuk, hukuk ve siyaset alanlarında üzerinde sıkça konuşulan ancak içeriği ve kapsamı üzerinde çok fazla durulmayan bir kavramdır. Bu kavram Türkçe akademik literatürde genellikle "siyasal çoğulculuk" anlamıyla incelenmekte ve "çoğulcu demokrasi-çoğunlukçu demokrasi" karşıtlığı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu çalışma, çoğulculuğu çok katmanlı bir kavram olarak tanımlamayı amaçlamakta ve çağdaş bir anayasanın temeli olarak nasıl işlevsel hale getirilebileceği meselesini tartışmaktadır. Böylelikle, mevcut anlayışın ötesine geçerek, daha kapsamlı bir çoğulculuk tanımına ulaşılabileceği düşünülmektedir.

